

22 april 2010: een nieuwe vertaling: *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*

Op 22 april 2010 vond er om 15.00 uur in Grand Café *De Jaren* in Amsterdam een bijzondere gebeurtenis plaats, de vrijgave van een nieuwe Psalmvertaling, genaamd *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*. Het boek is vertaald en toegelicht door Frans Croese. Die vrijgave ging niet onopgemerkt. Een week eerder al had de Barneveldse Krant een groot interview met de vertaler. Op de dag zelf plaatste ook het Nederlands Dagblad een exclusief interview. Later verschenen er ook nog artikelen in de Leeuwarder Courant en in Trouw.

De Vrijgave

De bijeenkomst werd ingeleid door de uitgever Rien Ipenburg die de mooi verzorgde bundel introduceerde en de eerstgenoemde krantenartikelen toonde. Hij stelde daarop het eerste exemplaar van het boek ter hand aan Frans Croese die het vervolgens plechtig overhandigde aan Marc Claeys. Deze is deskundige op het gebied van de geschiedenis van Nederlandse Bijbelvertalingen en tevens de drijvende kracht

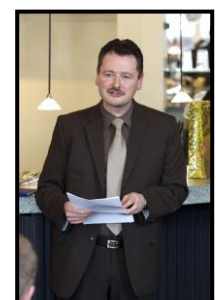

achter de website www.biblianeerlandica.be. Hij was ook nauw betrokken bij de internationale Bijbeltentoonstelling *De Bijbel & de Naam*. Hij nam het eerste exemplaar in ontvangst en nam de gelegenheid om het een en ander te zeggen over de geschiedenis van de Nederlandse Bijbelvertaling. Een boeiende verhandeling met een aantal opmerkelijke stellingen:

- In de 16^e eeuw was de Nederlandse taal commercieel gezien belangrijker dan het Engels.
- Dat manifesteerde zich zeker ook op het gebied van de Bijbelvertalingen; de eerste complete vertaling verscheen in het Nederlands (in 1526, de Liesveltbijbel) dan de vertalingen in het Frans (in 1530, bij Merten de Keijzer) en het Engels (de Coverdale/Tyndale-vertaling in 1535). Alle drie werden in Antwerpen gedrukt).
- Tussen 1522 en 1545 verschenen er meer dan 80 Bijbeledities in het Nederlands.
- Psalm bewerkingen namen daarin een bijzondere plaats in, zoals:
 - o De '**Souterliedekens**' uit 1540, die maar liefst 32 herdrukken heeft gekend.
 - o De Psalmenberijming van **Pieter Datheen** uit 1566 - een zeer invloedrijke uitgave.
 - o De Psalmenvertaling uit 1580 door **Philips van Marnix, heer van Sint Aldegonde**, vriend en rechterhand van Willem van Oranje (de laatste, protestantse buitenburgemeester van Antwerpen). Psalm 83:19 klinkt in zijn vertaling als volgt:

*„Ende dat men wete dat du bist alleene de gene /
wiens naem is JEHOVAH /
de Allerhoogste over het gantsche eirtrijck.”*

Het hier getoonde gebruik van de Godsnaam staat voor een lange traditie. Marc Claeys gebruikte dat onderwerp om de aandacht te vestigen op een belangrijk aspect van de nu gepubliceerde vertaling, *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*. Overal waar in Hebreeuws de Godsnaam staat is die in het Nederlands weergegeven zoals hierboven genoemd. Die keuze was overigens niet ingegeven door de wens om een bepaalde traditie te volgen, maar op grond van een aantal bijzondere argumenten (daarover straks meer). Dat neemt niet weg dat de weergave van de Godsnaam in de Bijbel een gevoelig punt blijft,

zoals bij meerdere vertalingen blijkt tot op de dag van vandaag. Marc Claeys besloot zijn betoog met de woorden:

*"Het is mijn hoop dat deze nieuwe Psalmenvertaling uit het Hebreeuws de aanzet mag zijn tot een open en constructieve dialoog. Tot slot rest mij nog te zeggen dat ik hoop dat velen bij het lezen van deze nieuwe Psalmenbundel vertroosting, steun en aanmoediging mogen vinden. En dat nog veel meer geïnspireerde lezers ertoe aangezet mogen worden te zeggen: **Tot lof van God!**"*

Hierna kreeg Frans Croese de gelegenheid om iets over zijn eigen achtergrond te vertellen en over datgene wat hem ertoe heeft gebracht om de Psalmen te gaan vertalen en zijn motivatie daartoe.

Hij begon met de vraag *'Hoe heeft het zo kunnen gebeuren?'* Waarom gaat een Nederlandse knaap Hebreeuws leren - en waarom gaat die later de Psalmen vertalen? Met diezelfde vraag was hij namelijk ook zijn brief begonnen aan het Israëliische Ministerie van Binnenlandse Zaken in 1966. Dat betrof toen een verzoek om een verblijfsvergunning: *'Waarom gaat een niet-joodse jongen, met een uitstekende opleiding en prima carrièrekansen, waarom gaat die eerst Hebreeuws leren en vervolgens naar Israël toe met de bedoeling om daar te blijven en daar een bestaan op te bouwen?'*

Het antwoord op deze retorische vraag had te maken met de Tweede Wereldoorlog, met de afschuw over de bezetting, het antisemitisme en de latere deportaties van joden. Frans Croese, geboren in 1942 in Amsterdam, kreeg die betrokkenheid van huis uit mee, een soort identificatie met dat verschrikkelijke lot. Tegelijkertijd kreeg hij vanuit datzelfde huis een grote belangstelling mee voor de Bijbel - zijn ouders waren kort na de oorlog Getuigen van Jehovah geworden.

Tijdens zijn schoolperiode en later ook tijdens zijn opleiding tot werktuigbouwkundige ontwikkelde hij bovendien een grote nieuwsgierigheid in allerlei levensbeschouwelijke richtingen. Op een bepaald moment, zo rond 1964, begon hij zonder vooropgezet doel Hebreeuws te leren. In het verlengde daarvan besloot hij in 1966 naar Israël te verhuizen. Daar leerde hij het Hebreeuws redelijk vlot spreken en ging toen ook de Bijbel in het oorspronkelijke Hebreeuws lezen, een bijzondere ervaring! Later, terug in Nederlandse, ging hij als oefening in nauwkeurig lezen wel eens een psalm vertalen, maar het duurde toch tot halverwege de jaren zeventig voordat dat vastere vormen begon aan te nemen. Maar zeker toen nog weer later de computer beschikbaar kwam, was het mogelijk om dat systematischer te doen en dat ook in bruikbare vorm te bewaren. En zo vorderde het werk gestaag.

Het was echter nooit vanuit de wens om tot publicatie te komen, drijfveer was de persoonlijke omgang met de tekst en de voldoening om de tekst beter te begrijpen en in te voelen. Ook de kracht van de Hebreeuwse poëzie bleef boeien. Maar toen, op een gegeven moment, na tientallen jaren, toen was dat het hele boek min of meer voltooid. Na nog weer jaren van regelmatig herzien, kwam er een volkomen onverwacht contact tot stand met uitgeverij Ipenburg. Rien Ipenburg zag onmiddellijk de grote waarde van de vertaling en van het verhaal eromheen en raadde aan om het te publiceren. En zo kwam het uiteindelijk tot dit moment, een kant-en-klaar boek in een prachtig ontwerp en zeer toegankelijk, ook omdat iedere psalm op een nieuwe bladzijde begint en de structuur zichtbaar is gemaakt door het toepassen van witregels waar dat gepast is.

Tot slot vertelde Frans Croese iets over de titel van het boek. Het heet in het Hebreeuws *Tehilliém*, een afwijkende meervoudsvorm van het woord *Tehillah*, 'lofdicht'. Het normale meervoud is *Tehilloot*. De afwijkende vorm *Tehilliem* duidt op het bijzondere karakter van het boek. Maar het zou ook kunnen worden gelezen als een samentrekking van *Tehilloot* en *Elohiem*. Dat betekent in vertaling: 'Lofdichten Gods' en dat werd: 'Tot Lof van God'. En dat was een mooie omschrijving van zijn belangrijkste motief bij het werken aan deze prachtige gedichten: 'tot lof van God' dat te mogen doen.

De Psalmenvertaling – de uitgangspunten

Na deze toelichting was het een moment voor allerlei ontmoetingen in een gezellige en sfeervolle ambiance. En er werden daarbij nog heel wat vragen gesteld en besproken. Een daarvan had te maken met het karakter van de vertaling. Over het algemeen wordt er een onderscheid gemaakt tussen brontekstgetrouwe vertalingen enerzijds en de vrijere vertalingen anderzijds, waarbij die laatste dikwijls proberen de boodschap te populariseren of te actualiseren. Daarbij interpreteren de vertalers de grondtekst al, waarbij het resultaat soms behoorlijk kan afwijken van de grondtekst. Daardoor leest een tekst weliswaar gemakkelijk, maar de vraag blijft: is dat ook wat er feitelijk staat? Dat laatste kan een reden zijn om in voorkomende gevallen toch een brontekstgetrouwe vertaling of een studiebijbel te raadplegen. Het nadeel daarvan is echter dat die vertaling soms minder goed verstaanbaar is; Hebreeuws en Nederlands zijn heel erg verschillend. De tegenstelling hoeft overigens niet zo sterk te zijn. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* was het streven om zo dicht mogelijk bij de brontekst te blijven, dus als het mogelijk is echt nauwkeurig te vertalen, maar altijd in begrijpelijke taal, verstaanbaar. En met respect voor het poëtische karakter van de Psalmen.

Dat laatste aspect snijdt dieper dan het hierboven genoemde onderscheid. De Hebreeuwse Psalmen zijn poëzie, dat staat vast. En die poëzie is geen versiering, het is een fundamenteel onderdeel van het boek. Daardoor spreekt de tekst veel directer tot het hart en het gevoel van de lezer of luisteraar dan zonder dat poëtische element. Nu is er een bepaald poëtisch aspect dat ook in een letterlijke vertaling overeind blijft, het parallelisme. Maar er is daarnaast nog meer. Die poëzie is niet het hanteren van een rijmschema, dat komt juist niet voor in de Bijbelse poëzie. Het vasthouden aan een bepaald aantal woorden per regel is praktisch niet te realiseren, maar het is wel mogelijk om taal te gebruiken die het gemoed raakt zonder de betekenis van de tekst fundamenteel te veranderen. Dat laatste was het doel van de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*.

Een 'uniek' vertaaltechnisch aspect

Het bleek mogelijk om een aantal poëtische middelen die in het Hebreeuws worden gebruikt óók toe te passen in het Nederlands. Een daarvan is zg. 'acrostichon'. In sommige Psalmen beginnen opeenvolgende regels of teksten met een voorgeschreven letter. Daarbij wordt in het Hebreeuws uiteraard het Hebreeuwse alfabet gebruikt, een alfabet dat afwijkt van het Nederlandse. De acrostichon-techniek kon dienen als hulp bij het onthouden van de volgorde van de teksten, maar dat was zeker niet het hoofddoel – de tekst werd sowieso wel onthouden. Het was echter ook een zelfstandig poëtisch middel, waardoor de lezer of luisteraar iets extra's ervaart. De meeste andere Bijbelvertalingen maken weliswaar melding van de volgorde in het Hebreeuws, maar verwerken dat gegeven niet in de vertaalde tekst zelf, zoals het in de grondtekst wel gebeurt. Soms doet men dat omdat men van mening is dat het niet kan ... Voor zover bekend doet alleen de Naardense Bijbel een serieuze poging, zij het dat daarin de

consequente logica ontbreekt waardoor het in de praktijk niet optimaal functioneert. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* is geprobeerd om het gebruikte acrostichon ook herkenbaar door de Nederlandse lezer te laten ervaren. Er is daarbij een weergave gekozen die uniek kan worden genoemd in de Nederlandse Bijbelvertalingen.

Frans Croese heeft van aanvang af besloten om het Hebreeuwse alfabet van 22 letters te representeren door een Nederlands alfabet van eveneens 22 letters; dat ontstaat vanzelf als de 'moeilijke letters' C, Q, X en Y worden weggelaten. Dit schema staat in de vertaling uiteraard uitgelegd en is vervolgens consequent in de vertaling aangehouden, overal waar er sprake is van een alfabetisch acrostichon.

Dr. A.J.C. Verheij noemt het toepassen van die acrostichon-techniek in zijn recensie in het blad *Interpretatie* van maart 2011 'uniek' en 'een huzarenstukje'. Dat is weliswaar zo in vergelijking met andere vertalingen, maar op zich bleek het niet een onoverkomelijke moeilijkheid om op die manier te vertalen, hoewel hier en daar natuurlijk een bepaalde tekstvrijheid moest worden toegepast om tot een goed lopende tekst te komen – op dat punt zou een Studiebijbel hier en daar iets tekstgetrouwer kunnen zijn. Maar daar staat veel tegenover aan tekstbeleving. Door bijvoorbeeld Psalm 119 in die vorm hardop te lezen (dat zijn 22 coupletten van ieder 8 regels, waarbij iedere regel binnen het couplet de voorgeschreven letter heeft) en door daarbij zijdelings te letten op de alfabetische volgorde, daardoor gebeurt er iets opmerkelijks. Men ziet, men hoort de coupletvergangen en neemt veel beter de soms kleine accentverschuivingen waar die zo kenmerkend zijn voor deze psalm. En in plaats van steeds ongeveer dezelfde boodschap te lezen, gaat men ook de subtiele verschillen ervaren en de boodschap van de psalm beter begrijpen.

Behalve de alfabet-acrostichons, is er ook een enkel acrostichon op de Godsnaam. Voor zover bekend laten de meeste Bijbelvertalingen dit acrostichon geheel buiten beschouwing. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* is dat echter wel gehonoreerd. In Psalm 96:11 is het J-H-V-H in de tekst verwerkt, vergelijkbaar met de Hebreeuwse grondtekst. Het is weliswaar geen opvallend aspect, maar het was wel de moeite waard om het te honoreren. Dat heeft ook te maken met de wens van de vertaler om serieus aandacht te schenken aan de poëtische kanten van de taal.

Weergave van de Godsnaam

Er zijn nog een aantal opmerkelijke details van deze Psalmvertaling te noemen waarin deze uitgave zich onderscheidt van de vele andere die er al zijn. Daartoe behoort de argumentatie achter het gebruik van de Godsnaam. Voor Frans Croese was dat niet een keuze die in feite al was bepaald door traditie of gewoonte (hoewel er recensenten zijn die dat in twijfel lijken te trekken). De bedoeling was in ieder geval om de Godsnaam naar oorspronkelijk gebruik als een eigennaam weer te geven. Niet als een titel zoals in het Nederlands taalgebied een trend schijnt te zijn. Het probleem is echter dat die naam oorspronkelijk weliswaar werd uitgesproken, maar dat later met die Bijbelse gewoonte werd gebroken. Daaruit ontstond er als vanzelf een traditie om de Godsnaam te vervangen door een substituut. Veel vertalers volgen de genoemde tradities en lijken die traditie daarmee dus de kracht van het Godswoord zelf te willen geven – in feite een kwestie op zich. Andere willen echter terug naar de oorsprong. Frans Croese kiest bewust voor het laatste, zoveel is duidelijk.

Het vervolg op die keuze is echter lastiger dan de beslissing zelf, omdat de oorspronkelijke uitspraak in de vergetelheid is geraakt. De vier letters J-H-W-H staan weliswaar nog steeds vast, maar welke klinkers daar tussen stonden, dat is niet meer bekend. Dat betekent dat iedere transliteratie een benadering is, zekerheid heeft men

niet. Dat hoeft geen groot bezwaar te zijn, gewone namen worden in vertalingen immers ook anders weergegeven dan oorspronkelijk; dus ook waar men wel zekerheid heeft, wijkt een naam in een vertaling toch heel vaak af van het oorspronkelijke. Dat betekent, welbeschouwd, dat een transliteratie met J-H-W-H erin voor de Godsnaam voldoende dicht in de buurt komt om een persoonlijke naamsbeleving mogelijk te maken. In de praktijk komen er dan twee transliteraties in beeld: Jahwe(h) of Jehova(h).

Geruime tijd speelde Frans Croese met de gedachte om Jahweh te schrijven. Ook al is ook daar geen afdoend bewijs voor, het geniet in wetenschappelijke kringen doorgaans de voorkeur. Tegelijkertijd bestudeerde hij heel wat wetenschappelijk materiaal om de argumenten die te berde werden gebracht te leren kennen en te wegen. Maar bezig met de grondtekst en de vertaling dienden er zich op een gegeven moment een aantal argumenten aan die ervoor lijken te pleiten dat de Godsnaam oorspronkelijk als drie lettergrepen moet hebben geklonken. Daarmee verviel in feite Jahweh als te gebruiken weergave. Frans Croese noemt drie aanwijzingen.

Ten eerste is de keuze van het substituuat in de grondtekst veelbetekenend. Op een bepaald moment is die vervanging van de Godsnaam begonnen. Daarbij werd er niet gekozen voor een aanduiding van twee lettergrepen, zoals het in joodse kring zo bekende *Ha-Sjéem* ('de Naam'). Nee, er werd gekozen voor een woord van drie lettergrepen, *Adonáai* ('mijn Heer'). En als *Adonáai* daarnaast al werd gebruikt, dan sprak men het uit als *Elohiém* ('God'), ook drie lettergrepen. Maar de kernvraag is: waarom zou men hebben gekozen voor een substituuat van *drie* lettergrepen? Zou dat zijn omdat daarmee een gemakkelijke acceptatie van het substituuat mogelijk werd? De Psalmteksten waren bij de gelovigen vaak in het geheugen gebeiteld, het was immers het liedboek van de joodse gelovige. Een vervanging met eenzelfde aantal lettergrepen, met daarbij ook de klemtoon op de laatste lettergreep, dat lag dan voor de hand, gezien melodie, ritme, etc. Dat lijkt erop te duiden dat de oorspronkelijke Godsnaam toch uit drie lettergrepen moet hebben bestaan.

In het verlengde van de algemene overwegingen rond vervanging van de Godsnaam, doken er twee bijzondere refreinteksten op die deze aanwijzing versterkten, Psalm 56 en Psalm 80.

Psalm 56 is gezien het opschrift een liedtekst. De verzen 4 en 5 klinken als volgt, waarbij vers 5 een refrein is:

- ⁴ Maar toch, de dag dat ik bevreesd zou zijn ...
O, aan U vertrouw ik mij toe.
⁵ Ja, op God juist (*elohiém*) – lofprijzen wil ik Zijn woord –
ja, op God juist (*elohiém*) was mijn vertrouwen, ik heb niets te vrezen,
wat zou vlees slechts mij kunnen doen?

Vervolgens de verzen 10-12, waarbij de verzen 11 en 12 het refrein vormen, vrijwel gelijk aan vers 5.

- ¹⁰ Dan zullen mijn vijanden wijken, op de dag dat ik roep;
dit zal ik dan weten: dat God er echt voor mij is.
¹¹ Ja, op God juist (*elohiém*) – lofprijzen wil ik het woord –
op Jehovah (*JHWH*) – lofprijzen wil ik het woord –
¹² ja, op God juist (*elohiém*) was mijn vertrouwen, ik heb niets te vrezen,
wat zou een mens slechts mij kunnen doen?

In vers 11 zijn de eerste en tweede regel ook in de grondtekst precies gelijk, dus het is alleszins redelijk om te veronderstellen dat ze ook qua melodie een precieze herhaling zijn. En dan zou *JHWH* hetzelfde aantal lettergrepen hebben als *elohiém*. Om dat ook in

de vertaling duidelijk te maken, is *elohiém* hier vertaald met drie lettergrepen ('op God juist') en is *JHWH* zoals in het hele boek weergegeven met Jehovah.

Psalm 80 dan, een 'muziekstuk' zegt het opschrift. In deze psalm komt een bepaald refrein drie keer voor, namelijk in de verzen 4, 8 en 20. Het valt dus aan te nemen dat die refreinen, juist door hun gelijkheid, ook in muzikaal opzicht overeenkomen. De refreinen bestaan uit een aanroep (hier vetgedrukt) en een smeekbede (hier in kleine letter weergegeven).

4	O God toch (<i>elohiém</i>), breng ons herstel en doe Uw aangezicht lichten; o dat wij worden gered!
8	O God toch (<i>elohiém</i>), o Strijdmacht (<i>ts.vaóot</i>), breng ons herstel en doe Uw aangezicht lichten; o dat wij worden gered!
20	Jehovah (<i>JHWH</i>), o God toch (<i>elohiém</i>), o Strijdmacht (<i>ts.vaóot</i>), breng ons herstel en doe Uw aangezicht lichten; dat wij worden gered!

In de aanroep als opening valt een soort climax is waar te nemen:

1. De eerste roept God aan, *elohiém*, drie lettergrepen.
2. De tweede roept ook God aan, *elohiém*, drie lettergrepen, maar voegt daaraan de titel Strijdmacht toe (*ts.vaóot*), ook drie lettergrepen en waarschijnlijk een melodische en ritmische herhaling.
3. De derde roept God aan, *elohiém*, drie lettergrepen, (*ts.vaóot*), drie lettergrepen, maar voegt als climax daaraan voorafgaand de Godsnaam toe, *JHWH*.

Dit mag wel gelden als een aanwijzing dat het *JHWH* toch inderdaad uit drie lettergrepen bestaat.

Toen deze gegevens zich aandienen was in feite het pleit beslecht. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* zou de Godsnaam in drie lettergrepen worden getranslitererd, als Jehovah. Daarmee is niet gezegd dat de gebruikte klinkers vaststaan, daarover doet de vertaler ook helemaal geen uitspraak. Wel is het zo dat van de meest gebruikelijke en bekende transliteraties 'Jehovah' het beste bij de structuur van drie lettergrepen aansluit.

Resumerend kan worden gezegd dat de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* een bijzondere aanvulling is binnen de collectie van Psalmvertalingen. De getrouwheid aan de tekst, gecombineerd met de direct tot hart sprekende taal, en de bijzondere aandacht voor poëtische technieken, dat alles maakt dit tot een bijzondere vertaling. Ook de intimiteit die het gebruik van de naam Jehovah oproept moet worden vermeld. Met daarnaast natuurlijk de boeiende argumentatie waarom de Godsnaam oorspronkelijk waarschijnlijk uit drie lettergrepen moet hebben bestaan. Die boodschap wordt ondersteund door een prachtige vormgeving en uitvoering. Het geheel is daarmee inderdaad 'tot lof van God'.

Rest nog te vermelden dat bij de vertaling een website is opgezet: www.totlofvangod.nl. Daar wordt allerlei documentatie gepresenteerd, waaronder meer dan vijftig toelichtingen over verschillende taal- en vertaalkwesties.